

Azərbaycanlı mühacirlərin Almaniyada fəaliyyəti: Süleyman Təkinər

Vüqar Abdullayev

Xülasə. Məqalədə Süleyman Təkinərin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat verilmişdir. Azərbaycanlı legionerlərin İkinci Dünya müharibəsi illərində qorunması və müharibədən sonra Almaniyada yaşaması üçün şərait yaradanlardan biri də Süleyman Təkinər olmuşdur. Özü də legioner olan Təkinər legionun yaranmasında məqalələri ilə yaxından iştirak etmişdir. Məqalədə Almaniya Federal Arxivindən əldə edilən məlumatlara əsasən onun 1945–1946-cı illərdə ABŞ hərbi əsirliyində olması da qeyd edilir. Yaşadığı çətinliklərə baxmayaraq, Süleyman Təkinər vətənpərvər bir yazıçı kimi bütün məşəqqətlərə sinə gəlmişdir. Müəllif onun həyatı ilə yanaşı, ədəbi-tənqidi məqalələrindən də bəhs etmişdir. Süleyman Təkinərin Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda yazdığı məqalələr və qürbətdə yaşamasına baxmayaraq ana dilinə bağlılığı xüsusi diqqət cəkir. Həmçinin onun Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə və Sabir haqqında fikirlərinə yer verilmişdir. Tədqiqatçıların (N. Yaqublu, N. Cəbbarlı, A. Tahirli) qeyd etdikləri kimi, Süleyman Təkinərin yaradıcılığı hələ tam tədqiq edilməmişdir. Məqalədə onun məhkumluq həyatı, keçdiyi çətin yol, mühacirlik fəaliyyəti və Azərbaycan ədəbi tənqidindəki rolu araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Süleyman Təkinər; ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq, Azərbaycanlı mühacirlər; İkinci Dünya müharibəsi

Bakı Slavyan Universiteti, Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: vabvugar@yahoo.de

Daxil oldu: 28 Fevral 2026; Qəbul edildi: 2 İyun 2026; Onlayn dərc edildi: 28 Sentyabr 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

The Activities of Azerbaijani Émigrés in Germany: Süleyman Təkinər

Vüqar Abdullayev

Abstract. This article provides an overview of the life and work of Süleyman Təkinər. Təkinər was instrumental in creating conditions for the protection of Azerbaijani legionnaires during World War II and for their continued residence in Germany after the war. Himself a legionnaire, Təkinər played an active role in the formation of the legion through his writings. Drawing on information from the German Federal Archives, the article also notes his time in US military captivity between 1945 and 1946. Despite the hardships he faced, Təkinər—a patriotic writer—bravely endured all manner of adversity. In addition to his life story, the author discusses Təkinər's literary-critical essays. Particular attention is paid to his articles advocating for the purity of the Azerbaijani language and his enduring attachment to his mother tongue despite living abroad. The article also highlights his views on Hüseyn Javid, Jalil Mammadquluzadeh, and Sabir. As noted by researchers (N. Yagublu, N. Jabbarli, A. Tahirli), the body of work of Süleyman Təkinər has not yet been fully explored.

This article examines his life as a prisoner, the arduous path he traversed, his activities in the diaspora, and his role in Azerbaijani literary criticism.

Keywords: Süleyman Təkinər, literary criticism, literary studies, Azerbaijani émigrés, World War II

Baku Slavic University, PhD in Art Studies, Baku, Azerbaijan

E-mail: abvugar@yahoo.de

Received: 28 February 2026; Accepted: 2 June 2026; Published online: 28 September 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

İkinci Dünya müharibəsi dövründə Almaniyada mühacir həyatı yaşayan azərbaycanlı ziyalılar arasında Fuad Əmircan, Süleyman Təkinər, Fərman Məmmədov, Məcid Musazadə, Murad Muradlı və başqaları olmuşdur. Azərbaycan mühacir mətbuatında onların Almaniyadakı fəaliyyəti haqqında geniş məlumatlar verilmişdir. Bu sahədə N. Yaqublu, M. Əmrahov, B. Əhmədli və V. Abdullayevin tədqiqatları xüsusi əhəmiyyət daşıyır (Əhmədli, 2003; Əmrahov, 2025; Abdullayev, 2024; Yaqublu, 2005, 2013, 2014).

Bu şəxsiyyətlər arasında Süleyman Təkinərin Azərbaycan legionerlərinin həyatında, legionların yaradılmasında və müharibədən sonra Almaniyada yaşayan legioner mühacirlərin taleyində mühüm rolu olmuşdur. Azərbaycan legionerləri haqqında Almaniya Federal Arxivinə göndərilən sorğuya verilən cavabda Süleyman Təkinərlə bağlı sənədlərin mövcudluğu müəyyən edilmişdir. Federal Arxivin B583/49081 imzalı materialında onun haqqında məlumatlar və şəxsi kartotekasının surəti təqdim edilmişdir. Sənədlərə əsasən, Süleyman Təkinər 1943-cü ilin fevralından 1945-ci ilin mayına qədər 25-ci müstəqil batalyonda kiçik zabıt kimi xidmət etmiş, 1946–1947-ci illərdə isə Amerika hərbi əsirliyində, son olaraq Piza (İtaliya) düşərgəsində olmuşdur (Federal Arxiv, B583/49081; B563-1 KARTE İ/T–78/541; B578/277-207).

Süleyman Məmmədali oğlu Təkinər 1916-cı ildə Mərdəkanda anadan olmuş, tarixçi, publisist və Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tədqiqatçısı kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1940-cı ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Tarix fakültəsini bitirmiş, Gəncə Pedaqoji İnstitutunda çalışmışdır. 1942-ci ildə orduya çağırılmış, 1943-cü ildə əsir düşərək vətəndən didərgin olmuşdur. Müharibədən sonra Avstriya və İtaliyada olmuş, daha sonra Qahirəyə getmiş və Türkiyənin yardımı ilə 1949-cu il yanvarın 8-də Türkiyəyə gəlmişdir. Burada Türkiyə vətəndaşlığını qəbul etmiş və “Təkinər” təxəllüsünü götürmüşdür.

Türkiyədə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə görüşən Süleyman Təkinər onun yaxın silahdaşlarından birinə çevrilmişdir. Rəsulzadə ilə bağlı çoxlu xatirə, yazı, fotoşəkil və digər materialları qoruyub saxlamışdır. 1956-cı ildə Avropada Azadlıq radiosu təsis edildikdən sonra Azərbaycan Milli Mərkəzinin təklifi ilə Almaniyaya köçmüş və radionun yaradıcılarından biri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Eyni zamanda “Öyrənmə–araşdırma” İnstitutunda baş mütəxəssis kimi çalışmışdır.

Süleyman Təkinər bu dövrdə 100-dən çox elmi-publisistik və siyasi-ictimai yazı hazırlamış, onların bir hissəsini Türkiyədə nəşr olunan “Türk–Kültür” dərgisində və müxtəlif toplularda çap etdirmişdir. 1956-cı ildə “Azərbaycan türkcəsinin rəsmi dövlət dili elan edilməsi münasibətilə” adlı məqalə ilə çıxış etmiş, “Azərbaycan istiqlal mübarizəsində Rəsulzadəsiz keçən 30 il” məqaləsi isə 1992–1993-cü illərdə “Odlar yurdu” qəzetində çap olunmuşdur. Onun yazılarının bir qismi ABŞ, Yaponiya və digər ölkələrin dövrü mətbuatında da nəşr edilmişdir.

Süleyman Təkinərin araşdırmalarında və radio üçün hazırladığı məqalələrdə Azərbaycanın ictimai-siyasi vəziyyəti, Rus imperiyasının müstəmləkəçilik siyasəti, XI Qızıl Ordunun işğalı, milli sərvətlərin talan edilməsi, hüquqsuzluq, milli mənlərin tapdalanması və manqurt psixologiyasının formalaşdırılması kimi məsələlər əsas yer tutmuşdur (Cabbarlı, 2007).

Süleyman Təkinərin əsas məqsədi doğma Vətəni Azərbaycanı azad görmək idi. O, həqiqətləri həmvətənlərinə çatdırmaq üçün qələmi ilə mübarizə aparmışdır. Sovet dövründə isə mühacir azərbaycanlıların ünvanına müxtəlif böhtan və ittihamlar səsləndirilmişdir. Bu xarakterli yazılara 1972-ci ildə “Bakı fəhləsi” qəzetində Aydın Vəlixanov və Vladimir Sinitsinin “İdeoloji təxribatlar”, 1973-cü ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində Musa Qocayevin “Respublika adından”, 1979-cu ildə “Nedelya” qəzetində A. Kolosovun “Kommunist” qəzeti – “Bir ağanın iki nökrəri” yazılarını göstərmək olar (Yaqublu, 2013).

Qarabağ probleminin meydana çıxmasından sonra Süleyman Təkinər müxtəlif qəzet və jurnallarda bu məsələ ilə bağlı çıxışlar etmişdir. 1992-ci ildə Ermənistanın xarici işlər naziri Raf Ovanisyanın ABŞ-a səfəri zamanı səsləndirdiyi iddialara etiraz edərək ABŞ dövlət katibi Beykerə, Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirə və “New York Times” qəzetinə açıq məktublar göndərmişdir. Məktublarında Qarabağ məsələsinin tarixi, ermənilərin Azərbaycana qarşı törətdikləri soyqırımı və Azərbaycan torpaqlarının işğalı haqqında fikirlərini bildirmişdir (Təkinər, 1959).

52 il mühacirət həyatı yaşayan Süleyman Təkinər 1992-ci ildə Azərbaycana qayıtmışdır. Onun ən böyük arzusu Azərbaycanın tam müstəqil, xalqının isə firavan olması idi. Ömrünün son günlərinə qədər yaradıcılıq fəaliyyətini davam etdirən Təkinər Azərbaycana həsr etdiyi əsərini tamamlaya bilməmişdir. 2006-cı ildə Almaniyada vəfat etmiş, nəşi İstanbula gətirilərək “Qaraca Əhməd” məzarlığında dəfn edilmişdir.

Süleyman Təkinərin Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə yazışmaları da onun mühacirət fəaliyyətinin mühüm məqamlarından biridir. Rəsulzadənin Təkinərə göndərdiyi məktublardan onların ədəbi və milli məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi apardıkları görünür. Bu yazışmalarla yanaşı, Təkinərin Rəsulzadə ilə bağlı xatirə, sənəd və fotosəkilləri də qoruyub saxladığı qeyd olunur (Cabbarlı, 2007). Təkinərin ədəbiyyatşünaslığa verdiyi töhfələrdə Azərbaycan dilinin saflığı, təbliği və Azərbaycan türkcəsinin tədrisi məsələləri mühüm yer tutur (Tahirli, 2023). O, ədəbi tənqiddə haqsızlığa məruz qalan şair və yazıçıların əsərlərinə qərəzli yanaşmaları tənqid etmişdir (Təkinər, 1959; Yaqublu, 2013).

Süleyman Təkinər İkinci Dünya müharibəsi dövründə Almaniyada nəşr olunan legion ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri olmuşdur. Nikpur Cabbarlı onun müharibədən sonra Münxendə nəşr olunan “Sovetlər Birliyi Öyrənmə İnstitutunun Dərgisi”ndəki fəaliyyətini araşdırmış və Təkinərin Sovet ədəbiyyatında baş verən prosesləri öz yazıları ilə işıqlandırdığını qeyd etmişdir. Tədqiqatçı onun yaradıcılığının hələ tam və ətraflı öyrənilmədiyini də vurğulamışdır (Cabbarlı, 2007; Yaqublu, 2013). S. Təkinərin yaradıcılığını “həqiqətin mübariz əsgərinin yaradıcılığı” kimi qiymətləndirmək olar. Onun Rəsul Rzanın yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələrində sovet rejiminin insanlara qarşı terror və təzyiqləri, Stalin dövrünün faciələri və həqiqəti yazan şairlərin təqib olunması məsələləri öz əksini tapmışdır. “Sovet Azərbaycanında tənqidlərə hədəf olan bəzi şeirlər üzərində incələmələr” məqaləsində Rəsul Rzanın “Ölüm” şeiri əsasında sovet quruluşunun insan taleyinə münasibəti təhlil edilmişdir.

Ölüm dedi: “Gedək!”

*İnsan demədi: “Yanılmısan, mən deyiləm sən axtardığın adam”,
Qalxdı ayağa...*

S. Təkinər məqalələrində sovet ideologiyasının yaratdığı “bəxtiyar insan” mifini dağıtmağa və bu ideologiyanın puçluğunu göstərməyə çalışmışdır. Rəsul Rzanın “Ölüm” şeirini təhlil edərkən insanın həyatdan bezərək ölümü xilas yolu kimi qəbul etməsini sovet quruluşunun yaratdığı faciələrlə əlaqələndirmişdir (Təkinər, 1959). Yazıçı Anar Rəsul Rzanın 2002-ci ildə çap olunmuş şeirlər toplusunun birinci cildinə yazdığı “Çinar ömrü” adlı ön sözdə Süleyman Təkinərin şəxsiyyəti və Azərbaycan ədəbi tənqidindəki rolundan bəhs etmişdir. Anar onun fəaliyyətini XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan ədəbi mühitinin stalinizm ideologiyasının təsirindən xilas olması istiqamətində mühüm addım kimi qiymətləndirmişdir (Anar, 2002). Təkinərin “Stalinin ölümündən 10 il sonra Azərbaycan” (Azərbaycan, 1963, s. 7–15) məqaləsində Stalinin ölümündən sonra belə şəxsiyyətə pərəstişin izlərinin qalması tənqid edilmiş və Hüseyn Cavid yaradıcılığına münasibətin də bu təsirdən azad olmadığı göstərilmişdir.

Onun diqqət çəkən yazılarından biri də Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun hazırladığı “Azərbaycan Sovet Ədəbiyyatı Tarixi”nin I cildinə (1967) həsr olunmuş rəyidir. “Azərbaycan Sovet ədəbiyyatı tarixi” adlı məqaləsində Təkinər əsəri yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, tənqidi fikirlərini də bildirmiş və Hüseyn Cavid kimi böyük sənətkarın əsərdə lazımı şəkildə təqdim olunmamasını təəssüflə qeyd etmişdir (Təkinər, 1969; Cabbarlı, 2007). Süleyman Təkinərin yaradıcılığının tədqiqində Abid Tahirinin “Milli ədəbiyyatımızın sanballı imzası, Süleyman Təkinərin seçilmiş əsərləri” məqaləsi də mühüm yer tutur (Tahirli, 2023). Məqalədə Təkinərin “Seçilmiş əsərləri”nin nəşrindən və kitaba daxil edilən məqalələrindən, mühacir soydaşlarımızın həyat və fəaliyyətinə dair yazılarından, bacısı qızı Rənaya məktublarından və “İstiqlaliyyətimizin ilk qurbanı – bən” adlı müsahibəsindən bəhs edilir.

Abid Tahirli (2023) S. Təkinərin irsini, əsasən, dörd istiqamətdə təsnif edir: Azərbaycanda ictimai, ədəbi-fəlsəfi fikir tarixi və klassik irsin yaradıcıları; sovet ədəbiyyatının mövzu və ideya istiqamətləri; sovet ədəbiyyatşünaslığının və sosialist realizminin tənqidi; milli hərəkət və istiqlal mübarizəsi qəhrəmanlarının həyat və fəaliyyəti. Süleyman Təkinər qütbətdə yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycanı və onun görkəmli şəxsiyyətlərini unutmamış, yaradıcılığında azərbaycançılıq ideyasına xüsusi yer vermişdir. Məqalələrində Mirzə Ələkbər Sabir, Əhməd Cavad, Cəlil Məmmədquluzadə və Hüseyn Cavid kimi ədəbiyyat nümayəndələrinə istinad etmişdir. Onun qərəzsiz və obyektiv mövqeyi ədəbi tənqid sahəsində diqqət çəkmişdir. Təkinərin yaradıcılığı Azərbaycan mühacirət mətbuatında və ədəbi tənqid tarixində özünəməxsus yer tutur.

Metodlar

Məqalənin metodoloji əsasını Süleyman Təkinərin İkinci Dünya müharibəsi illərində Almaniya baş verən hadisələrə münasibəti təşkil edir. Almaniya Federal Arxivləri ilə yazışmalar nəticəsində əldə edilmiş sənədlərin araşdırılması tədqiqatın əsas istiqamətlərindən biridir. Təkinərin yazıçı, publisist, ədəbiyyatşünas və tənqidçi kimi fəaliyyəti də araşdırılmışdır. Məqalədə stalinizmin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri, azad fikrin tənqidi, Hüseyn Cavid yaradıcılığının “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi”nin I cildinə daxil edilməməsinin Təkinər tərəfindən tənqidi, onun “Qondarma Qarabağ problemi”nə münasibəti və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə yazışmaları nəzərdən keçirilmişdir.

Nəticə

Süleyman Təkinər Azərbaycan mühacir hərbi tarixinin görkəmli simalarından biri olmaqla, İkinci Dünya müharibəsi illərində legionerlərin həyatında mühüm rol oynamışdır. Legioner fəaliyyətindən sonra məhbus həyatı yaşamasına baxmayaraq, bütün ömrünü Azərbaycandan uzaqda azərbaycançılığa, Azərbaycan dilinə və millətin rifahına həsr etmişdir. Azərbaycan dilinin saflığına, şeir və ədəbiyyata verdiyi qiymət, Stalinizmin təsiri altında olan sovet ədəbiyyatına qarşı ədəbi-

tənqidi fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan suverenliyi və torpaqlarının bütövlüyü uğrunda mübarizə aparan Təkinərin yaradıcılığında Qarabağ mövzusu da mühüm yer tutmuşdur.

Müzakirə

Tədqiqat göstərir ki, Süleyman Təkinərin çoxşaxəli fəaliyyəti bütövlükdə Azərbaycan və azərbaycançılıq ideyasına xidmət etmişdir. O, vətən fədaisi, legioner, yazıçı, publisist və Azərbaycan dilinin saflığını müdafiə edən tənqidçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Qütbətdə 52 il yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycana bağlılığını qorumuşdur. Qarabağ mövzusunda yazdığı məqalələr, həmçinin Azərbaycan mühacirət mətbuatının və legioner-mühacirlərin həyatındakı fəaliyyəti onun irsində mühüm yer tutur.

Nəticə

Süleyman Təkinərin həyatı azərbaycançılıq, Azərbaycan dilinin saflığı və vətənə bağlılıq uğrunda mübarizə nümunəsidir. Müharibədən sonra məhbusluq həyatı və uzunmüddətli mühacirət onun fəaliyyətinə mane olmamış, vətənin problemləri ilə bağlı qələmi ilə mübarizə aparmışdır. Stalinizm ideologiyasını tənqid edən Təkinər Azərbaycan ədəbiyyatının əsas simaları olan H. Cavid, M. Ə. Sabir, C. Məmmədquluzadə və M. F. Axundovun ədəbi irsinə müraciət etmiş, Rəsul Rzanın yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirmişdir. Azərbaycan dilinin saflığını əsas vəzifələrindən biri hesab edən ədibin Qarabağla bağlı məqalələri də onun Vətənə bağlılığını və milli mövqeyini əks etdirir.

Ədəbiyyat

- Abdullayev, V. (2024). Azərbaycan mühacirlərinin Almaniyada fəaliyyəti. *Tarix, İnsan, Cəmiyyət*, 3(44), 112–118.
- Anar. (2002). Çinar ömrü. R. Rza (Red.), *Seçilmiş əsərləri* (C. 1, 3–4). Azərnəşr.
- Cabbarlı, N. (2007). Süleyman Təkinər və sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası*, (1), 21–29.
- Cabbarlı, N. (2014). *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: tədqiqlər, araşdırmalar*. Elm və təhsil.
- Əhmədli, B. (2003). *Mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri* (II bölüm). Elm.
- Əmrahov, M. (2025). *Azərbaycan legionerləri: saxtalaşdırılmış tarix və reallıqlar*. Elm və təhsil.
- Tahirli, A. (2023, 4 mart). Milli ədəbiyyatşünaslığın sanballı imzası: Süleyman Təkinərin seçilmiş əsərləri haqqında. *Ədəbiyyat qəzeti*, 22–25.
- Təkinər, S. (1959). Sovet Azərbaycanının tenkitlərə hədəf olan bəzi sirli üzvləri üzərində inqisidlər. *Dərgah*, (17), 65–83.
- Almaniya Federal Arxivli. (1943–1947). *Süleyman Təkinərin şəxsi kartotekası və xidmət sənədləri* (Fond B583/49081; B563-1 KARTE I/T-78/541; B578/277-207). Koblenz/Berlin, Almaniya.
- Yaqublu, N. (1991). *Məmməd Əmin Rəsulzadə*. Gənclik.
- Yaqublu, N. (2005). *Azərbaycan legionerləri*. Çap Evi.
- Yaqublu, N. (2013). *Azərbaycan Milli İstiqlal Mübarizəsi və mühacirət mətbuatı (1923–1991-ci illər)* [Doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı, Bakı Dövlət Universiteti]. BDU Nəşriyyatı.